

УДК 369 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Н. Зеленко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
економічний факультет, аспірант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту,
79008, м. Львів, проспект Свободи, 18*

У статті розглянуто функціонування світових моделей соціального страхування та погляди науковців щодо їх класифікації. На основі опрацювання відповідного теоретичного та практичного матеріалу здійснено характеристику вітчизняної моделі соціального страхування, й подано рекомендації щодо подальшого її удосконалення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, моделі соціального страхування, соціальні ризики, соціальна політика, внески на соціальне страхування.

Сучасний етап розвитку суспільства кардинально поміняв уявлення про роль і місце людини в цивілізаційному прогресі. Досвід економічно розвинених країн свідчить про вирішальну роль саме людського капіталу, якості робочої сили і мотивації ефективної праці. Дана концепція, спрямована на соціальну сферу, де визначальне місце посідає людина та задоволення її соціальних потреб, що кардинально відрізняється від попередньої – основою якої було накопичення матеріальних благ. Саме ті країни, які поклали цю концепцію в основу здійснення своєї соціальної політики, на сучасному етапі досягають найвищих темпів економічного розвитку, що свідчить про актуальність даної теми.

Дослідженням даних проблем займається ряд науковців, зокрема Б. Надточій, Л.Льчук, Е. Лібанова, В.Москаленко, О. Новікова, С.Погорелова, А.Шевчук, А. Якимів, В.Яценко і ін..

Зазначимо, що в більшості розвинутих країн світу соціальне страхування займає одну з ключових позицій у реалізації вищезгаданої концепції та є найважливішим елементом системи соціального захисту, її організаційно-фінансовою основою. На нашу думку, слід здійснити аналіз світових моделей соціального страхування з метою подання рекомендацій щодо подальшого реформування системи соціального захисту в Україні.

Якщо заглибитись в історію, то у середньовіччі соціальним забезпеченням німечин, хворих і старих людей займались члени сім'ї, а також корпорація, до якої належав індивід (церква, цех, селянська громада, чернечий орден тощо) [6, 12]. В подальшому, цю функцію перебирає на себе індивідуальне (особисте) страхування.

Слід зауважити, що пройшли десятиріччя, перш ніж була сприйнята сама ідея про те, що акт захисту від ризику випадковостей долі чи старості може бути не добровільним, а, навпаки, для більшої ефективності він повинен стати обов'язковим і гарантуватися усім суспільством. Оскільки, індивідуальне страхування не дозволяло певним чином гарантувати забезпечення найманого працівника, а індивідуальна відповідальність не співвідносилась з колективним характером праці. Водночас індустріалізація та масова пролетаризація збільшувала можливості виникнення нещасних випадків на виробництві, а виплату допомоги тим, хто ставав їх жертвою ніхто не міг гарантувати. Таке становище робітників викликало соціальну напруженість у суспільстві (жовтневий переворот у Російській імперії), що в свою чергу вимагало кардинальних змін зі сторони держави. [1].

Еволюція створення соціальних систем різних держав свідчить, що першим вводилося страхування від нещасних випадків на виробництві, потім медичне страхування, а пенсійне та страхування від безробіття – дещо пізніше. Найважливішою ж особливістю новоутворених систем соціального страхування було те, що воно розглядалось як право громадянина на отримання соціальних послуг та виплат і не пов'язувалось з його соціально-політичною дискримінацією. Основоположною ж ідеєю обов'язкового соціального страхування був розподіл відповідальності по страхуванні соціальних ризиків між роботодавцем, працівником та державою, що в подальшому отримали назву сторін соціального партнерства. Окрім цього, обов'язкове соціальне страхування найманих працівників на відміну від добровільного особистого страхування забезпечувало солідарне вирівнювання, а участь роботодавців і держави при цьому акцентувала ідею соціальної солідарності та справедливості у суспільстві [5, 13].

Слід зауважити, що основоположниками практично усіх сучасних систем соціального захисту вважаються Канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк, який в 1883 – 1889 рр. в законодавчому порядку запровадив систему соціального страхування, та лорд Великої Британії Вільям Беверідж, який в 1942 р. підготував доповідь, у якій були запропоновані нові підходи до політики соціального забезпечення.

Так, саме Бісмарк розробивши закони „Про страхування на випадок хвороби” в 1883 р., „Про страхування від нещасних випадків на виробництві” в 1884 р., „Про страхування на випадок старості та інвалідності” в 1889 р. фактично створив систему обов'язкового соціального страхування, яка стала прототипом багатьох сучасних світових систем соціального захисту.

Відзначимо, що систему Бісмарка визначають чотири фундаментальних принципи:

- 1) забезпечення засновано виключно на праці і тому обмежене лише тими особами, які зуміли завоювати для себе це право на забезпечення через свою працю;
- 2) обов'язкове забезпечення лише для тих найманих працівників, заробітна плата яких нижча визначеної мінімальної суми, тобто для тих, хто не може користуватись індивідуальним страхуванням;
- 3) забезпечення, яке засноване на методології страхування, що встановлює паритетне відношення між внесками найманих працівників та працедавців, а також між виплатами та внесками;
- 4) забезпечення, яким управляють самі працедавці та наймані працівники [3].

Як висновок, абсолютно новим і нетиповим для того часу стало бісмаркське положення про обов'язковий характер системи соціального страхування, а запровадження страхового принципу мало важливі наслідки для розвитку політики соціального захисту багатьох країн світу.

Якщо розглядати концепцію соціального страхування лорда Беверіджа, то він відстоював більш активне втручання держави у соціальне життя, якщо таке втручання не буде посяганням на особисту ініціативу. Так існуючу систему соціального забезпечення рекомендувалось вдосконалити шляхом надання соціального захисту виключно всім громадянам, зробивши її універсальною.

Зауважимо, що система страхування Беверіджа була широко застосована в законодавстві Великобританії та деяких інших країн.

План Беверіджа визначає три головних принципи, які лежать в основі організації системи соціального забезпечення:

1) принцип універсальності забезпечення означав розрив з традиційною логікою системи Бісмарка (забезпечення лише працюючих) і гарантував забезпечення на всі випадки соціального ризику для всього населення;

2) принцип єдності у забезпеченні включає: адекватний характер внесків і виплат, однаковий характер організації системи. Беверідж відстоював твердження, щоб допомога знаходилась у прямій залежності не від заробітної плати або рівня втрати працездатності, а від нормальних потреб людини в конкретній ситуації. Принцип єдності означав також єдиний характер організації системи, заснованій на єдиному внеску до уніфікованої системи національного страхування;

3) третій принцип означав інтеграцію різних форм забезпечення: страхування, соціальну допомогу і ощадні каси [3].

Зазначимо, що серед перших країн світу, які запровадили солідарні системи соціального страхування на рубежі XIX-XX століть були Німеччина, Англія, Франція та Швеція, а згодом Чехословаччина та Румунія. За межами Європи першими такі ж системи ввели в 1920-х рр. XX ст. три латиноамериканські країни – Чилі, Аргентина та Уругвай.

З початку зародження пенсійного забезпечення проводилось страхування не старості, а інвалідності, оскільки через важкі умови праці та побуту більшість найманих працівників, які доживали до 65 років (сто років тому), фактично ставали непрацездатними [1].

Слід зазначити, що ідеї Бісмарка і Беверіджа стали базою для формування світових моделей соціального захисту.

Підкреслимо, що практично у всіх країнах світу соціальне страхування завжди входить до системи соціального захисту, виступаючи основним його складником, а окремі види соціальних ризиків в одних країнах покриваються соціальним страхуванням, в інших – соціальним забезпеченням або допомогою. З огляду на це, більшість науковців, займаючись проблемами класифікації систем соціального страхування, розглядають його в контексті соціального захисту населення.

Зауважимо, що класикою „моделювання” в галузі соціальної політики залишаються погляди Р.Титмуса, який виділяв маргінальну, інституціонально-розподільчу і проміжну моделі соціального захисту [7, С. 90].

Маргінальна (резедуальна) модель (США) передбачає існування двох натуральних каналів природного задоволення індивідуальних потреб людини, а саме приватного ринку та людини. І лише у випадку коли ці механізми є

недостатньо ефективними, повинна долучатися державна соціальна політика, і то лише як дорадча інституція. Згідно з цією моделлю метою опікунської держави є навчити людей як давати собі раду без цієї держави, як і зрештою в лібералізмі взагалі. [9, С. 310].

Інституціонально-розподільча модель (Швеція та інші скандинавські країни) базується на розподільчому принципі, що орієнтується на вирівнюванні ресурсів між людьми. На відміну від маргінальної, розподільча модель розглядає працю як інструмент для згладжування соціальної нерівності. „Інституціональний” соціальний захист є більш складним, оскільки базується на усвідомленні соціальної відповідальності. В загальному, питомий показник витрат на соціальну політику в цій моделі складає більше третини від ВВП, а частка держави у національних системах соціального захисту є досить значною [2].

Проміжна (мотиваційна) модель (ФРН, Великобританія) поєднує найкращі риси двох перших моделей. Вона трактує соціальні програми як додаток до економіки, стосовно якої і виконує службову роль. Ця модель декларує пріоритет заслуг і продуктивності праці у процесі задоволення життєвих потреб членів суспільства і є певним відповідником консервативної [9, С. 310-311].

В реальному житті більшість країн Заходу дотримуються поєднання в певних пропорціях цього підходу, оскільки це дає можливість змінювати стратегію держави відповідно до внутрішньополітичних факторів впливу.

Слід зазначити, що У. Лоренц дещо повторює типологію режимів соціальної політики інших науковців. До прикладу, запропоновані ним скандинавська, залишкова чи корпоративна моделі відповідають класифікації Еспінг-Андерсена, а рудиментарна вже була предметом розгляду у працях М. Кшеужопольського та М. Феррера [9, С. 313]. Скандинавська – зайнятість є головною метою, що забезпечується державою. Так, якщо основна частина соціального страхування може бути забезпечена через роботу, то держава може меншою мірою звертатись до перерозподілу поза межами ринку праці (Швеція). Залишкова – підтримка поза межами ринку праці (Великобританія, США, Нова Зеландія, Австралія). Корпоративістська – держава може делегувати обов'язки щодо соціального страхування професійним, релігійним або добродійним організаціям, зберігаючи таким чином статусні розрізнення (ФРН, Угорщина, Голландія, Швейцарія, частково Франція та Італія). Рудиментарна – несистематичний розвиток соціальних служб, мінімальні права громадян на соціальне забезпечення (післявоєнні Португалія, Іспанія, Греція, Ірландія) [2].

Варто зауважити, що у своїх працях А. Шевчук зазначає про ще одну класифікацію моделей соціального захисту, зроблену Г. Еспінг-Андерсеном, яка базується на доступі громадян до соціальних виплат і послуг, суспільними поділами і стосунками між державою та ринком у пенсійному страхуванні. Відповідно до цього відокремлюють консервативну, ліберальну та соціал-демократичну моделі [9, С. 311].

Так, згідно консервативної моделі, соціальний захист не є першочерговою проблемою у суспільстві, його здійснюють лише в тих межах, що дозволяють підтримувати стабільність у державі. За ліберальним підходом, дія ринкових законів у державі повинна врегульовувати усі соціальні проблеми без втручання останньої (згадаємо принцип „невидимої руки ринку”). На наш погляд, найбільш прийнятним є трактування соціального захисту соціал-демократичною ідеологією, що передбачає охоплення системою соціального страхування набагато ширших

верств населення, формування цільових коштів за солідарним принципом, забезпечення соціальної справедливості у суспільстві.

Слід відмітити, що здійснити чітке розмежування вищевказаних моделей соціального страхування видається доволі проблематичним, оскільки поряд із спільними ознаками на функціонування кожної із них впливає специфіка країни де ця модель запроваджена (рис. 1).

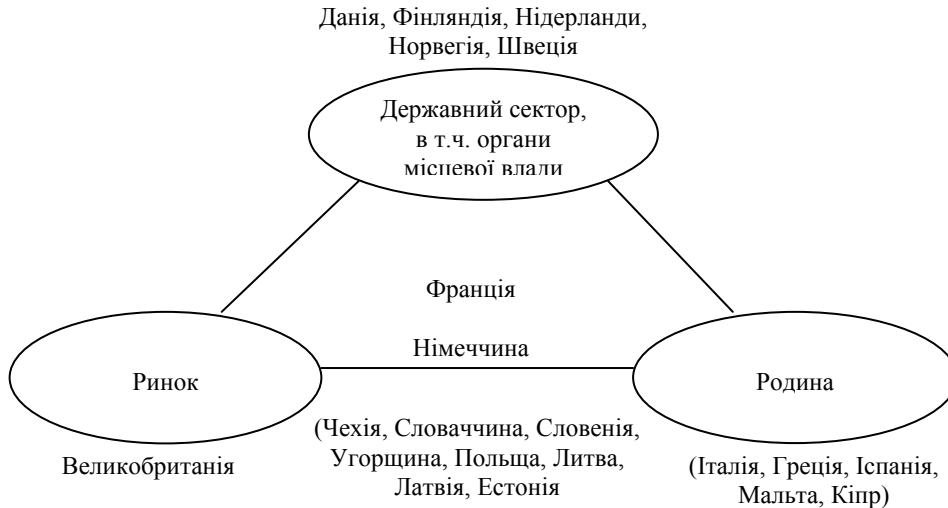

Рис. 1. Моделі соціального захисту сучасних Європейських країн [9, С. 316]

З огляду на це, зауважимо, що дедалі більше західних науковців вважає, що на сучасному етапі розвитку суспільства, під дією світових процесів глобалізації відбувається поступовий синтез всіх моделей соціального захисту (формування т.з. змішаної системи соціального захисту). Яскравим прикладом таких тенденцій є напрям соціальної політики ЄС, що передбачає посилення ролі об'єднаних європейських держав у світових соціально-економічних процесах.

Враховуючи бажання та прагнення України увійти до Євросоюзу повноправною учасницею, необхідність вивчення та аналізу особливостей соціального захисту в країнах ЄС є безперечною.

Так, у країнах-членах ЄС сформувалися і розвиваються чотири основні моделі соціального захисту: континентальна (бісмарківська), англосаксонська (модель Беверіджа), скандинавська і південно-європейська. Ця типологія зафіксована в документах Європейської Комісії. Континентальна модель (найбільше представлена у ФРН) встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В її основі лежить соціальне страхування, послуги якого фінансуються переважно за рахунок внесків працедавців і застрахованих осіб. Принцип професійної солідарності передбачає існування страхових фондів, якими на паритетних началах управляють наймані працівники та підприємці. Вони акумулюють соціальні відрахування із заробітної

плати, з яких і здійснюються страхові виплати. Фінансування таких систем, як правило, не здійснюється з державного бюджету [5, С. 15].

Однак, як показує практика, на сьогоднішній день ця модель базується не лише на даному принципі. Так, для членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати за солідарним принципом, передбачається ряд соціальних допомог, що виплачуються з бюджетів різних рівнів.

У державах, які реалізують англосаксонську модель (модель Вільяма Беверіджа) визначальними є довготермінова опіка і соціальне забезпечення, а також організований на високому рівні доступ до соціальних послуг для всіх громадян. Пенсійні виплати забезпечують громадянам мінімальні прибутки людям похилого віку не залежно від їх трудової діяльності та фінансуються з державного бюджету. Превалює принцип національної солідарності, котрий базується на концепції розподільчої справедливості. Ця оділь властива для країн Північної Європи – Швеції, Фінляндії, Данії, а також меншою мірою – Австрії, Франції, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу [9, С. 315].

Скандинавська модель соціального захисту характерна переважно для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантується всім жителям країни й не обумовлюється зайнятістю й виплатою страхових внесків. Значимо, що фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється, переважно, за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих робітників [8].

Південноєвропейська модель представлена в Італії, Іспанії, Греції й Португалії. В цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені лише протягом останніх десятиліть. Дану модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну. Західні дослідники відзначають її «рудиментарність» [5, С. 15].

Як правило, рівень соціальної захищеності в цій моделі відносно низький, а захист від певних соціальних ризиків часто переноситься на родичів, сім'ю та інші інститути громадянського суспільства відіграють. Тобто соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат у прибутках окремих категорій громадян.

Аналізуючи вітчизняну систему соціального страхування за вищеприведеними типологіями світових моделей соціального страхування, відзначимо, що за класифікацією Р.Титмуса вона є проміжною моделлю, за типологією Лоренца Уолтера – корпоративістською, за класифікацією в рамках певної ідеології – соціал-демократичною, за базовими моделями ЄС – тяжіє до континентального типу.

На наш погляд, завершуючи аналіз моделей соціального страхування, слід подати розміри соціальних внесків у різних країнах світу (табл.1).

Зауважимо, що високі ставки соціальних страхових внесків не є гарантом отримання належних соціальних виплат при настанні страхових випадків. Адже, ефективність соціальної політики кожної держави насамперед залежить від рівня її економічного розвитку та обраної моделі соціального захисту, що визначає механізм фінансування соціальних видатків. Прикладом цього є діюча система соціального страхування України – при високому розмірі страхових внесків

(41,5%) рівень соціального захисту громадян є досить низьким у порівнянні з іншими високорозвинутими країнами світу. З огляду на це, створення ефективної системи соціального страхування в Україні вимагає

Таблиця 1

Внески працедавців та працівників на соціальне страхування та прибутковий податок в Україні та країнах світу у 2009 р.

Країна	Прибутковий податок, %	Внески на соціальне страхування, %		Разом	Пенсійний вік, чол/жін, рр.
		працівника	працівника		
Україна	15	3	38,5	56,5	60/55
Австралія	22,9	0,0	5,7	28,6	65/62,5
Австрія	8,4	14,0	22,5	44,9	65/60
Бельгія	20,5	10,7	23,0	54,2	65/63
Великобританія	14,5	7,8	9,0	31,2	65/60
Греція	0,5	12,5	21,9	34,9	65/60
Данія	30,4	10,5	0,5	41,4	65/65
Ірландія	9,6	4,5	9,7	23,8	66/66
Ісландія	9,7	0,2	5,4	29,7	67/67
Іспанія	9,7	4,9	23,4	38,0	65/65
Італія	14,0	6,9	24,9	45,7	65/60
Канада	16,0	6,2	10,1	32,3	65/65
Корея	2,0	6,5	8,1	16,6	60/60
Люксембург	7,9	12,1	11,9	31,9	65/65
Мексика	2,6	1,3	11,4	15,4	65/65
Нідерланди	7,3	22,2	14,0	43,6	65/65
Німеччина	16,2	17,3	17,3	50,7	65/65
Нова Зеландія	20,7	0,0	0,0	20,7	65/65
Норвегія	18,5	6,9	11,5	36,9	67/67
Польща	5,1	21,1	17,0	43,1	65/60
Португалія	4,5	8,9	19,2	32,6	65/65
Росія	9,6	0,0	26,3	35,9	60/55
Словаччина	5,8	9,9	26,3	42,0	62/62
США	15,4	7,1	7,1	29,6	65/65
Туреччина	12,7	12,3	17,7	42,7	60/58
Угорщина	9,0	9,9	26,9	45,8	62/59
Фінляндія	19,5	4,9	19,4	43,8	65/65
Франція	9,4	9,8	28,2	47,4	60/60
Чехія	8,4	9,3	25,9	43,6	61,5/56
Швейцарія	8,9	10,0	10,0	28,8	65/63
Швеція	18,1	5,3	24,6	48,0	65/65
Японія	5,2	10,3	11,1	26,6	65/65

Джерело: Яценко В. Соціальне страхування і міф про надвисокі соціальні податки в Україні.- [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ст. <http://www.dt.ua/2000/2040/50359/>

удосконалення її фінансового механізму, що в свою чергу оптимізує соціальні доходи і соціальні виплати населення, а відтак забезпечить реалізацію заходів щодо проведення соціальної політики. Також, важливим аспектом при побудові національної моделі соціального страхування є врахування особливостей функціонування зарубіжних систем соціального забезпечення в конкретному

соціально-економічному середовищі та способів розв'язання проблем соціальної сфери.

Так, за результатами останніх досліджень у галузі соціального страхування зарубіжних країн найбільш гостро постає проблема зростання видатків пенсійного та медичного страхування, у зв'язку з „старінням населення”, що відповідно вимагає коригуючих кроків. Насамперед з цим зіткнулися країни, яким пртаманні розподільні пенсійні системи континентального типу з високим коефіцієнтом заміщення попередніх трудових доходів.

Ще одією проблемою виступає неефективність контролю при управлінні фондами соціального страхування через механізм соціального партнерства. Має місце значне зростання оформлень інвалідності в осіб працездатного віку із загального числа відповідної вікової категорії. Спеціалісти це пояснюють із недостатньою зацікавленістю органів управління фондів, які не несуть фінансової відповідальності, а також в обґрунтованому визначенні підстав для надання допомоги у зв'язку з інвалідністю. Для вирішення зазначеної проблеми уряди країн застосовують такі основні заходи вирішення проблем у сфері соціального страхування: боротьба з шахрайством, обмеження видатків, посилення контролю (в адміністративній сфері); передача функцій соціального страхування приватним некомерційним і комерційним організаціям; використання нових фінансових механізмів [4].

Отже, для розбудови України як соціальної держави, та держави, яка прагне інтегруватись у світову спільноту, необхідним є здійснення таких кроків при реформуванні вітчизняної системи соціального страхування:

- поступове об'єднання фондів соціального страхування в Україні в одну фінансову установу;
- впровадження в життя загальнообов'язкового державного медичного страхування;
- сплата страхових внесків працівниками та роботодавцями на паритетній основі;
- удосконалення контролю за формуванням та використанням цільових коштів у галузі соціального страхування;
- поетапне підвищення віку виходу на пенсію як чоловіків, так і жінок;
- децентралізація управління соціальним страхуванням;
- розв'язання проблеми надання соціальних послуг особам, що працюють закордоном;
- розвиток недержавних форм соціального страхування в Україні;
- врахування світового досвіду при подальшому реформуванні вітчизняної моделі соціального страхування.

1. Ільчук Л. Соціальне страхування: теоретико-методологічні проблеми. - [Електронний ресурс]. - 2005. - Режим доступу до ст. : <http://cpsr.org.ua/?pr=9&id=227>
2. Москаленко В. Моделі та ідеології соціального захисту: погляди західних політологів. - [Електронний ресурс]. - 2002. - Режим доступу до ст. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2002_9/9-14.pdf
3. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії. - [Електронний ресурс]. - 2005. - Режим доступу до ст. : <http://forinsurer.com/public/03/10/04/750>

4. Огляд системи соціального захисту в країнах-учасницях Європейського Союзу Юрично-соціальний портал .- [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу до ст. <http://www.pilga.in.ua/node/19>
5. Погорелова С. Закономірності еволюції систем соціального захисту // Вісник ПФУ. – 2008. - № 6 (72). – С. 13-16
6. Погорелова С. Історія становлення державної системи соціального захисту у європейських країнах // Вісник ПФУ. – 2008. - № 5 (71). – С. 12-13
7. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи. – К 2000.
8. Швеція та її система соціального захисту // Юрично-соціальний портал .- [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу до ст. <http://www.pilga.in.ua/>
9. Шевчук А. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері // Університетські наукові записки. – 2006. - № 2 (18). – С. 310-317
10. Яценко В. Соціальне страхування і міф про надвисокі соціальні податки в Україні.- [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ст. <http://www.dt.ua/2000/2040/50359/>

FEATURES FUNCTIONING WORLD MODEL SOCIAL INSURANCE: LESSONS FOR UKRAINE

Natalia Zelenko

*Lviv National University named after Ivan Franko
Economical faculty, cathedra of finance, money circulation and credit
18, Svoboda Av., Lviv 79008*

The article reviews the functioning of global models of social insurance and the views of scientists on their classification. On the basis of relevant theoretical and practical material characterization made national model of social insurance, and submitted its recommendations for further improvement.

Keywords: social protection, social insurance, social insurance model, social risks, social policy, social insurance contributions.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МИРОВЫХ МОДЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Зеленко Н.М.

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
экономический факультет, аспирант кафедры финансов, денежного обращения и
кредита,
79008, г. Львов, проспект Свободы, 18*

В статье рассмотрены функционирования мировых моделей социального страхования и взгляды ученых относительно их классификации. На основе обработки соответствующего теоретического и практического материала осуществлен характеристику отечественной модели социального страхования, и представлены рекомендации по дальнейшему ее усовершенствованию.

Ключевые слова: социальная защита, социальное страхование, модели социального страхования, социальные риски, социальная политика, взносы на социальное страхование.